

DOI 10.58423/2786-6726/2026-2-333-337
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Beérkezett: 2026.02.24.

Elfogadva: 2026.03.31.

Megjelent: 2026.05.30.

Kétszáz év a szavak mögött

Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): Az élő Akadémia kétszáz éve.

A nyelvtudomány és az MTA

Budapest: Magyar Tudományos Akadémia – ELTE Humán Tudományok Központja, 2025, 1000 o.

A Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára 2025-ben ünnepelte alapításának 200. évfordulóját. E jubileum alkalmából jelent meg Tolcsvai Nagy Gábor szerkesztésében *Az élő Akadémia kétszáz éve* című monumentális kötet, amely – mint az alcím is fogalmaz (*A nyelvtudomány és az MTA*) – az Akadémia nyelvészeti vonatkozású munkásságát hivatott bemutatni a kezdetektől napjainkig. A kötet 8 nagy fejezetre oszlik, mindegyik számos alfejezettel, melyeket a szerkesztő által írt Bevezetés és Összegzés foglal keretbe. Az adott korszak és tudományterület olyan elismert kutatóinak munkáit olvashatjuk a kiadványban, mint Sándor Klára, Sinkovics Balázs, Csernicskó István vagy épp maga a szerkesztő, Tolcsvai Nagy Gábor. A kötet szerkezete tudatosan nemcsak az időrendi sorrendet követi, hanem kettős nézőpontra is épül: a szerzők minden fejezetben igyekeznek egyszerre vizsgálni a nyelvi rendszer deskriptív (leíró) feltárásának és kodifikációs folyamatának eseményeit. E kötet megjelenítése joggal tekinthető tudománytörténeti jelentőségű vállalkozásnak.

A bevezetőben Tolcsvai egy szellemi és tudományos keretet vázol az olvasónak, amely olyan háttértudást és irányvonalat biztosít, mely segít értelmezni a kiadványban szereplő munkák megírásának elveit és nézőpontjait, ismerteti az Akadémia nyelvvel foglalkozó osztályának kialakulását, működési struktúráját és irányelveit a kezdetektől napjainkig. Ahogyan megfogalmazza, a cél nem csupán a nyelvtudomány és az MTA közös múltbéli vállalkozásainak puszta leírása, hanem ennél jóval több: „a múltbeli tapasztalatokat részletezve a jelenben, a jövőre irányuló várakozásban” (17. o.), hiszen a múlt mindig megkerülhetetlenül hatással van valamilyen módon a jövőre.

Az első fejezetben 4 szerző írásán keresztül kapunk betekintést az Akadémia nyelvtudomány felőli történetébe a megalakulásra vonatkozó igényektől (a 18. század

Acta Academiae Berengasiensis, Philologica 2026/2: 333–337.

© 2026 A szerző(k). Ez egy nyílt hozzáférésű recenzió, amely a Creative Commons Nemzetközi Licenc (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) feltételei szerint terjeszthető.

utolsó harmada) egészen az 1950–1960-as évek államosításáig. A szerzők rávilágítanak arra, hogy ebben az időszakban a hangsúly főleg a standardizálásra helyeződött, mivel társadalmi igény volt egy szabályozott, „egységes”, normatív nyelvváltozat kialakítására. E céllal születtek meg a korabeli grammatikák és szótárak, többek között az első magyar helyesírási szótárnak tekintett *Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai* című kiadvány. E céllal vizsgálták a magyar nyelv dialektusainak kérdéskörét, valamint próbálták bővíteni a nyelvet főleg a lexika szintjén.

A második fejezetben Tolcsvai Nagy Gábor írásai mutatják be az Akadémia kezdeményező és irányító szerepvállalását a magyar nyelv „pallérozásában”, a standard nyelvváltozat kodifikációjában, valamint a tudományos szaknyelv kialakításában. Példákon keresztül mutatja be, hogy mi a különbség a nyelvleírás és a nyelv kodifikációja között, melyek „egyrészt élesen elkülönül[nek] egymástól, másrészt viszont szorosan összetartoz[nak]” (164. o.). Kitekint a korszak főbb nyelvészeti elméleteire: bemutatja többek között Saussure nyelvi strukturalizmusának vagy Chomsky generatív grammatikájának téziseit, a nyelvi tervezés összetevőit és funkcióit a standardizáció felől vizsgálva azokat. Részletes leírást kapunk a magyar nyelvi standard kodifikációjának korszakairól, kiemelve az egyes korszakokban született meghatározó műveket, melyeket a kiadvány további részeiben külön-külön is tárgyalnak majd a szerzők. Bemutatja a nyelvújítás korszakának és folyamatának jellemzőit, valamint kialakulásának társadalmi, gazdasági és politikai okait. Hangsúlyozza, hogy az a korszak, amelyet általánosan nyelvújításnak nevezünk, egyben a magyar nyelv modernizációjának és standardizációjának korszaka is, amelynek eredményeit (főleg a szóalkotásokét) az Akadémia rögzítette elsőként a *Magyar és német zsebszótárban*.

A kötet következő két nagy fejezete az Akadémiához kötődő 6 magyar szótárt és 6 magyar nyelvtant mutat be. Mindkét fejezet elején Tolcsvai Nagy Gábor foglalja össze azokat az irányelveket, célkitűzéseket és jellemzőket, melyek mentén a szerzők bemutatnak egy-egy szótárt, illetve grammatikát. Az olvasó ebben a részben olyan, a magyar lexikográfiában jelentős művekkel ismerkedhet meg, mint a „Czuczor-Fogarasi szótár” néven emlegetett *A magyar nyelv szótára I–VI.*, a kommunista diktatúra idején íródott *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII.*, az adott korszakban nemzetközi szinten is elismert *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III.*, vagy a 21. század elején kiadott *Magyar értelmező kéziszótár második kiadása*, melynek egyik meghatározó jellemzője, hogy a szerkesztők már a határon túli területek jellemző szavait is beemelték a szótárányagába. A szerzők az ismertetett kiadványokat azonos séma szerint mutatják be. Elhelyezik a szótárt a magyar lexikográfia történetében, meghatározzák a szótár szókészletének jellemzőit, bemutatják a szócikkek általános felépítését és az azok címszavainak lexikai és nyelvhelyességi minősítését. Mindezeket a szótárakból vett példákkal illusztrálják, melyek sok esetben ugyanazon szavak szócikkei (pl. a kapu vagy asztal szavak). Így

az olvasó számára könnyen összehasonlíthatóvá válnak az egyes kiadványok, s felépítésük annak ellenére is, hogy különböző típusú szótárakról beszélünk.

A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelv kodifikálásának egymástól elválaszthatatlan történetéből nem maradhatnak ki a monografikus nyelvtanok sem. Itt olyan grammatikák kerülnek bemutatásra, mint az első akadémiai nyelvtanként számon tartott *A 'magyar nyelv' rendszere*, a Simonyi Zsigmond által összeállított *A magyar nyelv* két kötete, a rendszerváltozás utáni, modern nyelvészet egyik alapköve a *Strukturális magyar nyelvtan*, vagy a vizsgálatának tárgyába a nem standard nyelvváltozatokat is bevonó *Nyelvtan*. Ahogy a korábbi fejezetekben, a grammatikákat bemutató részben is egységes koncepció szerint kerül elemzésre minden mű, aminek köszönhetően az olvasó könnyen végigkövetheti a magyar nyelvtudomány meghatározó grammatikáinak mind tartalmi, mind szemléleti változásait az elmúlt 200 év alatt. A fejezetek nem csupán a művek bibliográfiai és szerkezeti adatait sorolják fel, hanem mindegyiknél megvizsgálják a korszak társadalmi és tudományos hátterét, a szerzők önmeghatározását, elméleti kereteit, a leírt nyelvváltozatokat, valamint a leírás és az előírás sokszor kényes egyensúlyának megjelenését, majd ezeket kiemelt példákon keresztül is szemléltetik. Így juthat el az olvasó a 19. század romantikus nyelvészeti törekvéseitől a 21. század használatalapú grammatikáihoz.

A jubileumi kiadvány eddig bemutatott részei alapján úgy tűnhet az olvasónak, hogy az Akadémiának egyetlen nyelvészeti irányvonala és szándéka volt: a standardizálás. A következő fejezetek viszont rámutatnak arra a paradigmaváltásra, amely során az akadémiai nyelvtudományi kutatások egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a nem standard nyelvváltozatok tudományos vizsgálatokba való beemelésére. Részletes bemutatást és elemzést kapunk *A magyar nyelvjárások atlaszának* módszertanáról és elkészülésének folyamatairól, sőt a korábbi atlaszok és gyűjtések digitalizációjába is betekintést nyerhetünk. A szociolingvisztika térnyerésének és azoknak az akadémiai projekteknek a bemutatására is sor kerül, melyek az empirikusan vizsgálható nyelvi valóság, vagyis a társadalmi tényezők és a nyelvhasználat összefüggéseit vizsgálják, mint például a Kontra Miklós által vezetett BUSZI projekt. A beszélt nyelvváltozatokra vonatkozó kutatások bemutatásán kívül ismertetést kaphatunk arról a hosszú küzdelemről is, amelyet a siket közösség vívott nyelvi jogaiért. Ennek eredményeképpen indultak meg Magyarországon a jelnyelvészeti kutatások és szótárkészítések, s kapott nagyobb fokú tudományos és társadalmi figyelmet a magyar jelnyelv.

A szociolingvisztikai irány erősödését jelzik a következő fejezetek is, amelyek központi témája a határon túli régiók magyar nyelvhasználata. A téma egyik legjelentősebb kutatója, Cserniczkó István ismerteti a 20. század végi magyar nyelv állapotára vonatkozó *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* elnevezésű kutatási projektet, amely a magyarországi és a határon túli nyelvváltozatok egymáshoz való viszonyát vizsgálta immáron deskriptív szemléletben. Bemutatja a korszak

politikai, társadalmi és jogi feltételeit, melyek meghatározták a szomszédos országokhoz került területeken élő magyar kisebbségek mindennapos nyelvhasználatát. Rávilágít arra, hogy a különböző nemzetek együttéléséből fakadó kontaktusjelenségek vagy a nyelvi többközpontúságból (pluricentrikusságból) adódó nyelvváltozatok nem „hibásak” vagy „romlottak”, hanem a nyelv funkcionalitásából adódó természetes jellegzetességek. Péntek János és Benő Attila pedig a 2000-es évek elején létrejött Termini Magyar Kutatóhálózat munkáját követi nyomon, melynek fő feladata a határon túli nyelvváltozatok intézményesített kutatása. Bemutatják a határon túli szókészlet gyűjtésének módszertanát, valamint az eredményeket rögzítő adatbázis, a *Termini magyar–magyar szótár* létrehozását is. A kutatóhálózat céljának tekinti, hogy a határon túli nyelvi sajátosságokat a magyar standard részeként fogadják el a teljes nyelvterületen, ezáltal a magabiztos nyelvhasználatot és a nyelvmegtartást erősítve.

A folytatásban a kiadvány visszatér az Akadémia kodifikációs törekvéseihez, s annak további eredményeit kívánja bemutatni. Laczkó Krisztina a helyesírás és az Akadémia közös történetét jellemzi, majd végigköveti „mind a hat, a magyar helyesírásban jelentős szerepet játszó szabályzatot” (731. o.) a jottista-ipszilonista viták lezárásától a modern, 11. és 12. kiadásokig. Bemutatja, hogyan zsonglórkodott az Akadémia a történeti folyamatok során a négy helyesírási alapelvvel és hogyan próbálta megtartani az egyensúlyt a nyelvi változások lekövetése és az íráskép stabil megőrzése között. Sinkovics Balázs *A Pesti Hírlap nyelvőre* és a *Magyar nyelvvédő könyv* című munkákat elemzi, melyeknek a két világháború közötti időszakban nagy szerepe volt a nyelvi normák társadalmi terjesztésében. Ezek főként „nyelvvédő” szemléletet közvetítettek, mely a társadalmi közgondolkodásban egy nemzetféltő ideológiával párosult. Ebből fakadóan a korabeli művelt polgári olvasóközönség igyekezett egy „tiszta” (főleg németességektől mentes), eszményiesített, magyar standardot követendő normaként elterjeszteni, melynek e két kiadvány adott publikációs felületet. Ezek után az olvasó megismerheti az Akadémia nyelvi tanácsadásának történetét, valamint a *Nyelvművelő kézikönyv* történetét és sajátosságait is. Domonkosi Ágnes és Ludányi Zsófia izgalmas képet festenek arról, hogyan szembesültek a nyelvi tanácsadók a beszélők mindennapos nyelvhasználati problémáival és bizonytalanságaival. Ez alátámasztja, hogy a nyelv nem merev, stabil keretek közé szorítható dolog, ugyanakkor a tudományos tekintélyre épülő szerepükben mégis hozzájárulhattak e keretek lehető legnagyobb stabilitásához. Ellenben az is kirajzolódik, hogyan alakult az idők folyamán az Akadémia szigorú preskriptív iránymutatása a nyelvhasználók igényeit megértő, a kontextust is figyelembe vevő tanácsadói attitűddé. A fejezet végén Fóris Ágota írása vázolja fel a magyar nyelvű szakterminológia kodifikációjának történetét a nyelvújítás-korabeli műszótáraktól a modern terminológiai adatbázisokig. Ez a folyamat hozzájárult az Akadémia alapításakor kitűzött célok egyikének megvalósításához, mégpedig, hogy lehetővé tegyék a tudományok magyar nyelven való művelését.

A monumentális kiadvány utolsó nagy fejezetében olyan szakterületi kutatások elmúlt 200 évének eredményeiről kaphatunk képet, mint a tulajdonnevek vizsgálata, a magyar számítógépes nyelvészet története és a finnugor nyelvtudománnyal kapcsolatos kutatások. A magyar onomasztika Akadémiával közös történetét Hoffmann István korszakokra bontva jellemzi az első helyesírási szótár tulajdonnevekre vonatkozó szabályaitól egészen a 2022-ben indult Magyar Nemzeti Helynévtár Program bemutatásáig. Egy olyan tudománytörténeti áttekintést nyújt az olvasónak, melyben kirajzolódik, hogyan jutott el a magyar névkutatás az elmúlt 200 évben az egyéni, amatőr kutatóktól a modern, önálló tudományágig. A magyar számítógépes nyelvészet története magától értetődően nem nyúlik vissza 200 évvel ezelőltre, viszont része az Akadémia elmúlt 65 évének. Az erről szóló tanulmányban Indig Balázs és Simon Eszter mutatja be azokat a számítógépes programokat, nyelvi korpuszokat, feldolgozó rendszereket, alkalmazásokat és mesterségesintelligencia-típusokat, amelyek az elmúlt 65 év nyelvtechnológiai történetét meghatározták. A magyarországi finnugorisztika 200 éves akadémiai történetét Matcsák Sándor vázolja fel a tudományág alapjainak lerakásától, a finnugor rokonság bizonyításán keresztül, a kutatóintézetek megalapításán át, a jelenkor modern kutatási irányzatainak bemutatásáig.

Az élő Akadémia kétszáz éve című nagyszabású kiadvány mélyrehatóan összegzi a Magyar Tudományos Akadémia elmúlt 200 évének hazai nyelvtudományt formáló munkáját. A szerzők nem pusztán bemutatják az egyes műveket és történéseket, hanem elhelyezik az adott korszak szellemi és társadalmi kontextusába, miközben a modern nyelvtudomány szemszögéből is értékeli azokat. A fejezetek egymással összekapcsolódnak, hiszen az adott korszak történelmi és társadalmi eseményei nem kizárólag egy-egy műre voltak hatással, hanem formálták a korszak egész nyelvészeti gondolkodását. Az ezer oldalon jól kirajzolódik az Akadémia karmesteri szerepe a magyar nyelvtudomány formálásában: kezdeményezés, szervezés, díjazás, bírálat (997. o.). Ami viszont kérdés marad: a jövő. Mindenesetre a 200 évet összegző jubileumi kiadvány méltó emléket állít az alapító, Széchenyi István gróf eredeti célkitűzéseinek.

Varga Réka

Varga Réka. Jánosi Líceum, oktató. reka.pocsaig6@gmail.com, ORCID: 0009-0003-4170-5912.

Варпа Река. Яношівський ліцей, учитель. reka.pocsaig6@gmail.com, ORCID: 0009-0003-4170-5912.

Réka Varga. Yanoshi Lyceum, teacher. reka.pocsaig6@gmail.com, ORCID: 0009-0003-4170-5912.